

Viken, A. (2025). Allemannsretten: Rettigheter, plikter og utfordringer i omgang med norsk natur. I A. Viken, G. Svensson & R. Benonisen, *Friluftsliv og besøksforvaltning*. (s. 109–134). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa481106>

Kapittel 6

Allemannsretten

Rettigheter, plikter og utfordringer i omgang med norsk natur

Arvid Viken

Innledning

Dette kapitlet tar for seg allemannsretten¹, et prinsipp som i utgangspunktet gir alle mennesker rett til å bruke norske utmarksområder – til vandring, kortere opphold, bær- og sopplukking – uavhengig av hvem som eier grunnen. Lova skal «verne friluftslivets naturgrunnlag og sikre allmennhetens rett til ferdsel, opphold m.v. i naturen, slik at muligheten til å utøve friluftsliv som en helsefremmende, trivselsskapende og miljøvennlig fritidsaktivitet bevares og fremmes», heter det i lovas § 1 (Friluftslova, 1957). De seinere åra har det vært en massiv vekst i antall mennesker som benytter denne friheten, både friluftslivet og den naturbaserte turismen er i vekst. Likevel mener folk flest at allemannsretten må vernes – det er til og med foreslått at prinsippet tas inn i grunnlova. Allemannsretten kan betraktes som et fellesgode som samfunnet vårt hegner om.² Historisk har retten representert en motvekt mot privat eiendomsrett. Prinsippet symboliserer et fellesskap, at utmarka (grunnen) der vi bor er noe vi disponerer sammen. Fellesskapsforvaltning foregår på mange samfunnsfelt. Lokalsamfunn og samfunnet som sådan utgjør fellesskap, og luft, vann og hav er fellesressurser som vi utnytter og forvalter sammen. Internett kan også betraktes som et felleseie. Men det er mange som benytter slike fellesskap til private formål slik vannkraft-, vindkraft- og fiskeoppdrettsselskapene gjør. Mye av det vi betrakter som felleseie kan nemlig stykkes opp, privatiseres og kommersialiseres. Det gjelder også områder som faller inn under allemannsretten. Etablering av skiresorter og utlegging av hyttefelt er eksempel på det.

I den akademiske håndteringa av allemannsretten finnes to nokså forskjellige innfallsvinkler. Den ene gjelder hvordan prinsippet kan innføres eller brukes i land der grunneiernes rett er sterk og hindrer vanlige mennesker adgang til naturområder. For eksempel har dette vært et tema i Storbritannia.

-
- 1 Vi bruker begrepet allemannsrett i denne boka, i påvente av at myndighetene skal innføre en kjønnsnøytral term, slik skiftet fra fylkesmann til statsforvalter representerer. «Allesretten» ville fungere like bra. Kjønnsdimensjonen er relevant også i friluftslivet, men er lite vektlagt i kapitlet.
  - 2 Allemannsretten er ikke en allmenningsrett; den gjelder hele landet og for alle, også utlendinger. Allmenninger er avgrenset til ei bygd eller et område, ofte også med en funksjonell avgrensning til fiske, beiter eller annet.

I 2000 ble det i England vedtatt ei lov som gjorde sju prosent av landet tilgjengelig for vandring (Stiegemeier, 2019). Lova tillater i realiteten bare vandring og picnic, og for eksempel ikke aktiviteter som ridning eller sykling. I 2007 innførte Skottland en langt mer omfattende variant av allemannsretten, den gjelder alle steder som ikke er jordbruks- bo- eller næringsområder (Alexander, 2016; Stiegemeier, 2019; Vergunst, 2013), og er relativt lik den norske eller skandinaviske rettspraksisen. Dette skjedde etter en prosess som startet på slutten av 1700-tallet. Den andre debatten har motsatt utgangspunkt. Den dreier seg om hvorvidt tilgangen til naturen skal innskrenkes grunnet økt antall brukere og press på naturen. Dette kapitlet tar utgangspunkt i dette. Det er problemstillinger som særlig er diskutert i Norden. Sverige, Island og Finland har tilsvarende rettspraksis som Norge, selv om bare Norge har allemannsretten lovfestet. Sverige har imidlertid prinsippet slått fast i grunnlova. I dette kapitlet tangerer vi spørsmålet om hva som er det historiske og kulturelle grunnlaget for allemannsretten, og viser til tendenser som i dag utfordrer prinsippet. I kapitlet stilles spørsmål om hvorvidt allemannsretten har vært og er noe som alle er tjent med, om den skal romme all slags aktiviteter, og om hvordan retten både inkluderer og ekskluderer folk og aktiviteter.

Kapitlet begynner med en diskusjon om allemannsretten som et gammelt rettsprinsipp, som et fellesskapsanliggende og som avgrenset til det som kalles utmark. Men den sterke veksten i anvendelsen av rettighetene, har satt press på naturen, prinsippet og eksisterende forvaltningsregimer. Dette diskuteres. Det er ofte vanskelig å adressere allemannsretten uten å skrive om friluftsliv som derfor vil stadig bli berørt i kapitlet. I siste del av kapitlet ses allemannsretten som kolonisering og annektering, og det stilles spørsmålsteget ved prinsippet som grunnlag for fri ferdsel og den frie tanken.

Allemannsretten

Prinsippet om allemannsretten er kjent tilbake til middelalderen (Sandell, 2006). Internasjonalt har fenomenet vært knyttet til områder folk har eid i fellesskap. *Commoner* ble i den engelske virkeligheten brukt om mennesker som var avhengige av fellesområder for å overleve; her høstet de, fant ved, jaktet

og hadde dyr på beite (Venugopal, 2020). Fra tidlig middelalder var retten til dette anerkjent av myndighetene. Også i Norge; i Magnus Lagabøters landslov fra 1274 sto det at ingen skulle hogge i annen manns skog, unntatt ferdafolk som i nødsfall og vederlagsfritt kunne ta det de trengte til reparasjon av slede eller skip, og til brensel under oppholdet (Ot.prp. nr. 2 (1957)). I Christian V's lov fra 1687, stadfestes retten til å ta seg gjennom andres utmark og nedslått eng, men ikke over innhegnet mark (Ot.prp. nr. 2 (1957)). I behandlingen av en ny straffelov i 1842 ble prinsippet om «uskyldig nyttesrett» slått fast, rett til å plukke nøtter og bær i områder som ikke var inngjerdet (Ot.prp. nr. 2 (1957)). På 1920-tallet ble det vedtatt ei Fjellov som ga tilreisende rett til jakt og fiske i statsalmenninger. Arbeidet med dagens friluftsliv, ble påbegynt i 1938 da det ble oppnevnt en friluftskomiteé som skulle utarbeide en egen friluftslivlov. Krigen stoppet arbeidet opp, og en ny komité ble nedsatt i 1950 (Reusch, 2012). Da lova ble vedtatt i 1957, var det en tilpasning til ei ny tid der rekreasjon ble anerkjent som rettsgrunnlag. De siste gangene lova hadde omfattende revisjoner var i 1996 (ny formålsparagraf) og 2011 (høstingretten tatt inn i lova). Altså, som dette forteller, og som mange har understreket, er både feltet og lovverket dynamisk.

Går man langt nok tilbake levde folk nokså direkte av naturen og landet var ikke eid, og innhøsting og jakt var måter å overleve på. Da måtte man kunne slippe til i naturområder og fritt ferdes omkring. Uten veisystemer som i dag var ferdsel på andre folks grunn akseptert også etter at privat eiendomsrett var innført, det samme var retten til å høste av naturens matressurser (se Klick & Parchomovsky, 2017). Allemannsretten var dermed mange steder sterkere enn retten til å ekskludere. I utviklingen av moderniteten endret dette seg. Eiendomsmarkering og ekskludering ble mer vanlig. Men i noen land, for eksempel Skottland, var det likevel store fjell- og myrområder som ikke var eid, og som var åpne. Men også her skjedde det privatisering og ekskludering, noe som resulterte i misnøye og motstand. På 1700-tallet ble motstanden stadig sterkere artikulert, blant annet i lovforslag (se Alexander, 2016). Men det var først i 2003 at allemannsretten ble lovfestet. I Skandinavia hadde som nevnt allemannsretten eksistert i århundrer, uten de store kontroverser. Med fruktbar jord, fisk og spredt bosetting har det gjennom historien vært få konflikter angående landeierskap, sier Robertson (2011). Heller ikke i dag er prinsippet særlig omstridt, men allemannsrettens allmenngyldighet er utfordret av økt turisme, nye tekniske framkomstmidler, nye former for friluftsliv

og nye verdensoppfatninger. Dessuten dreier retten til å ferdes i naturen seg om kultur. Dette er sterkt understreket i den skotske diskursen (Alexander, 2016), og i Norge hvor den nasjonale identiteten sies å være relatert til naturen og dens iboende verdier (Witoszek, 1998). Bruk av naturen til fotturer, jakt og høsting har lange tradisjoner, og naturen som grunnlag for glede, fysisk helse og identiteter er anerkjent (Anderson, 2008). Allemannsretten sikrer folk uten landeiendom tilgang til naturområder som ikke er regulert av markedet. Men den er truet av markedet gjennom prosesser hvor utmark omgjøres til innmark eller produksjonsområder, og den utfordres stadig av kommersialiseringa av friluftslivet og veksten i naturbasert turisme. En del av denne utfordringa er også at myndighetene ikke regulerer virksomheten. I andre land må man for eksempel ha konsesjon for å drive kommersiell virksomhet på fellesgrunn (Alexander, 2016).

Allemannsretten og eiendomsretten er prinsipper som er mye diskutert i moralfilosofien, for eksempel av John Locke og John Stuart Mill. Særlig satte Locke spor i tenkinga omkring prinsippet. Han så på grunnen som forlengelse av eierens personlige domene dersom de bearbeidet jorda, men han mente at alle mennesker har rett til liv, helse, frihet og eiendom (Anderson, 2008, s. 257; Stiegemeier, 2019). Hans tenking var viden kjent, og dannet grunnlag for rettspraksis mange steder, for eksempel ble det tatt inn i den amerikanske Frihetserklæringa. Siden den gang har eiendomsretten som ekskluderende prinsipp stått særs sterkt i det amerikanske samfunnet.³ Ekskludering hadde alt blitt praktisert i England, hvor eiendomsretten siden middelalderen hadde en sterk posisjon. Men også her hadde folk i tidligere tider kunnet bevege seg relativt fritt i landskapet. Og dette ble også forsvart av Locke. Han skriver:

Gud, som har gitt verden til mennesket i fellesskap som allmenning. Han har også gitt dem evner til å gjøre bruk av den til sitt eget beste [...] alle frukter som jorden naturlig produserer, eller dyr den gir beite, tilhører allmennheten siden den er spontant skapt av naturens

---

3 I USA var det på 1600- og 1700-tallet store sletteområdene i vest som var åpent land. På 1800-tallet overførte man stadig mer land til privat eie, særlig til plantasjer hvor slave-
ne var viktig arbeidskraft. Med eiendommer som grenset til hverandre, ble det vanske-
lige å rømme til frie eller åpne områder. Slavene var innestengt (Stiegemeier, 2019).

egen hånd, og der har ingen har privat eiendomsrett. (Locke, 1690, seksjon 26, sitert av Døving & Schackt, u.å.)

Allmennheten måtte vike for privat eiendomsrett, mente Locke. John Stuart Mill var skeptisk til eiendomsrettens eksklusjon; folk måtte kunne bevege seg fritt omkring. Lockes og Mills ståsteder reflekterer ulike europeiske rettstradisjoner, hvor den tyske og den romerske lovgivninga sto mot hverandre. Den tyske juridiske tradisjonen hadde sin forgjenger i *Leges Barbaroru*, fra tida mellom det femte og niende århundre (Tordsson, 2010). Et sentralt punkt her var at grunneierne ikke hadde enerett til bruk av grunnen. Dette prinsippet ble kalt «splittede» rettigheter til grunn (eller kløyvd eiendomsrett). Ferdsl, jakt, fiske, fangst og høsting var tillatt for alle, uavhengig av hvem som eide jorda, og uten å måtte kompensere grunneieren økonomisk. Et annet viktig aspekt ved den tyske juridiske tradisjonen er hevdsprinsippet. Bruk som over tid hadde blitt vanlig ble ansett som en rettighet. Dette ligger tett opp til praksisen i Norge og Sverige. I motsetning til dette ga den romerske tradisjonen grunneieren enerett. Landet ble styrt av eieren noe som ofte betydde at landområdene ble styrt fra andre steder, særlig fra byene hvor godseierne gjerne bodde.

Gjennom middelalderen vant den romerske juridiske tradisjonen terreng, men møtte også motstand, som i de nordiske landa. Tordsson (2010) forklarer dette som et resultat av strukturen i landbruket og et svakt aristokrati. Selv fattige mennesker uten eiendeler og rettigheter hadde tilgang til naturen. Å behandle naturen som ressurs for alle innebar et visst likeverd. I den norske nasjonsbygginga på 1800-tallet var dette viktig. I den skotske debatten ble retten til å bevege seg fritt i naturområder knyttet til demokrati, altså noe man skulle styre og utvikle i fellesskap (Alexander, 2016). Diskusjonen om grunneierrett versus allmenhetens adgangs- og bruksrett til naturen er altså langt fra ny, men fortsatt aktuell. Blant temaene som diskuteres i vår tid, blant annet i USA, er om de to rettene, til å eie og til fritt å kunne bevege seg i landskapet behøver å være motsetninger (Stiegemeier, 2019). Den skandinaviske praksisen viser det motsatte, basert på en middelvei mellom gamle prinsipper, og en tilpasning til en ny tid. Da den moderne livsstilen oppsto ble allemannsretten en rett for fritidsklassen, ofte mennesker fra byområder, til å oppsøke og nyte naturområder (Löfgren, 1999). Slik situasjonen er i dag, har andre problemstillinger vokst fram. En rekke naturområder har blitt så

populære og overfylte at folk som bor der klager og beskylder byfolk for å ta seg til rette i fjella og bygdene deres (Granås & Svensson, 2021).

Allemannsretten – et fellesskapsanliggende

Allemannsretten er et menneskeskapt prinsipp som har i seg modernitetens skille mellom natur og kultur. Skillet tas for gitt i den norske virkeligheten, men har ikke alltid og overalt vært like selvsagt. Norske bygder og regioner representerte egenartede kulturer hvis forskjeller ofte reflekterte måten man lokalt hadde tilpasset seg naturen på. Det var stor forskjell på innland og kyst, på sør og nord i landet. Dette har gitt oss betydelige kulturvariasjoner. For eksempel har fiskeriene vært et sentralt nærings- og kunnskapsfelt på kysten, og derfor har man drevet båt- og skipsbygging. Kystkulturen er malerisk beskrevet av for eksempel Olav Duun og Knut Hamsun. Bondekulturen var særdeles viktig under nasjonsbygginga, og skildret av blant annet Bjørnstjerne Bjørnson. Flere steder i Norge har blitt preget av gruvevirksomheten, skogbruk og tømmerdrift, aluminiumsindustri og mye mer, og arbeiderne møttes på Folkets Hus. Slik kunne vi fortsette, ta bygd for bygd eller region for region og vise hvordan natur og kultur har vært vevd sammen i hverdagslige tilpasninger mellom natur og kultur. Tilpasninger skaper fellesskap. For eksempel var det vanlig med lokale regimer for sauesanking, ulvejakt, elvefiske med kastenot, og at man gikk sammen om å skjære torv, fiske og drive jordbrukssamvirke – praksiser som stort sett dreide seg om å tilrettelegge for utnyttelse av naturressursene. Med den gamle utmarksbruken levde folk tett på naturen, og kroppsarbeidet i og med natur ga den rekreasjonen man trengte. Med industrialisering og urbanisering endret dette seg. I moderniseringsprosessene har både ressursutnyttelsen og fellesskapene rundt blitt desimert. Fiskeriene er overført til store båter, jordbruket til store monokulturelle enheter, treforedlinga lagt om, de fleste gruvesamfunna forlatt, og det samme er Folkets Hus.

Da friluftsløva ble vedtatt i 1957, representerte det en tilpasning til nye tider og et brudd med gamle praksiser der sammenvevd natur og kultur ga grunnlag for ulike slags fellesskap. I fellesskap er omsorg sentralt (se Puiga

de la Bellacasa, 2010, 2012). Omsorg er et relasjonelt anliggende og noe som stadig er i endring. Det er en viktig side ved allemannsretten. Man skal ta hensyn, eller utvise aktsomhet heter det i lova. Hva dette innebærer er ikke klart. Friluftslivet forstyrrer åpenbart dyrelivet, men det har bare unntaksvis ført til ferdselsforbud, og stygge spor i terrenget blir det sjelden gjort noe med. I andre land, for eksempel Skottland, brukes det andre begreper. Der heter det at man skal opptre ansvarlig (Stiegemeier, 2019). Det er utlagt som at man skal vise respekt for andre, bry seg om miljøet, og at man er ansvarlig for egne handlinger. Brudd på dette kan lede til anmeldelse og rettsforfølgelse (Stiegemeier, 2019, s. 14). Dette kan også skje i Norge, men det finnes knapt noen eksempler. Derimot er omsorgselementet ansett som sterkt – vi bryr oss om naturen, i alle fall den som anses som vakker eller unik. Men mer og mer er naturen arenaer og kulisser for friluftaktiviteter enn steder å søke stillhet og tenke tanker.

Allemannsretten danner en av rammene for det nasjonale norske fellesskapet. Den norske turistforening har vært en av de mest sentrale organisasjonene i å definere dette fellesskapet, og i den offentlige debatten om natur og friluftsliv. Turlag, grendelag, DNTs undergrupper for spesielle aktiviteter er viktige møtearenaer. Det ble i sin tid sagt at søndagsturen hadde avløst kirkebakken som samlingspunkt. Samtidig er DNT en representant for en uni-formerende kultur (Granås & Svensson, 2022; Ween & Abram, 2012), hvor lokale særegenheter i beste fall utgjør turelementer. Derfor har friluftsløva også bidratt til utvisking av forskjellene mellom by og land, og mellom regionene, trolig også til svekkede lokale praksiser og forvaltningsregimer (se kapittel 12). En rimelig konklusjon på dette er at allemannsretten har svekket lokale, men styrket den nasjonale forvaltningsordninger.

Skillet mellom natur og kultur har et motstykke i grensedragninga mellom innmark og utmark. Med friluftsløva ble dette et viktigere skille. Tidligere hadde skillet vært relativt flytende. Arbeidet på gårdene forgikk både på de dyrkede jordene, i slåtteteiger og i skogen hvor dyra beitet. Og det å høste nøtter, bær, urter og løv i skogen, og å fiske i elver og vann var en del av hverdagspraksisene på landsbygda. Selv om utmarksbegrepet er gammelt og ble brukt i presiseringa av ferdselsrett i Christians Vs *Norsk Lov* i 1686, er skillet diffust. Skillet ble heller ikke klart definert i arbeidet med friluftsløva. Dette kan reflektere det uklare skillet mellom kultur og natur, og at uklarheten har

gitt rom for lokale tilpasninger, og vært en kilde til konflikter. I samisk kultur finnes ikke dette skillet (se kapittel 10).

Slik allemannsretten i dag praktiseres er skillet mellom inn- og utmark svekket. Stiene var viktige elementer i utmarka (se kapittel 8 og 9). De ble til gjennom tråkk av dyr og mennesker over lang tid. Stiene skapte åpninger i terrenget og ga liv til planter, sopp, dyr og insekter, men representerte nennsomme transportårer som ikke brøt opp terrenget. De var en del av et organisk hele. Tendensen de seinere åra har vært at man gjør stiene om til veier, lager steintrapper, bruer og annet som skal avhjelpe framkommeligheten. Veiene, argumenteres det, inngår ikke i utmarka, men bryter den opp (se kapittel 8). De representerer arenaer for friluftaktiviteter der naturen er redusert til kulisser. Turgåing blir mer og mer veigåing. Dessuten installeres ymse typer opplevelsesteknologi. Den organiske helheten erstattes av funksjonell oppstykking og individuell livsutfoldelse. Allemannsretten som grunnlag for fellesskap omkring livet i naturen, og naturopplevelsene blir svekket, retten er redusert til et redskap for individuelle spennings- og selvutviklingsaktiviteter (Anker, 2022). Juristene poengterer at det er en individuell rettighet (Reusch, 2012). Den synes også å fremme individualismen. Dermed har den fjernet seg fra sitt utgangspunkt, som var å skape et fellesskap for og blant folk som skatter naturen og turlivet.

Utmarka – allemannsrettens avgrensning

Friluftlova fra 1957 sier at allemannsretten gjelder i utmark, og på innmark når det er snø. Altså er hva som menes med utmark sentralt. I lova er det negativt avgrenset til områder som ikke er bebygde eller regnes som innmark. Stort sett er dette i tråd med allmenn oppfatning av utmark. I kommunal planleggingssammenheng betyr utmark områder som er definert som LNFR-områder – områder avsatt til landbruks-, natur- og friluftformål, samt reindrift. Dette er en omfattende kategori, og det kan gjøres presiseringer gjennom såkalte reguleringsplaner, for eksempel for områder som bare er tiltenkt reindrift, eller områder spesielt tiltenkt friluftsliv. Skillet mellom innmark og utmark er likevel både uklart og i endring (se Fedreheim & Sandberg, 2008).

For det første, med allemannsretten som rettsgrunnlag invaderes utmarka av mennesker ved hjelp av mange slags teknologi og kunnskap. Hverdagens bevegelsesmønster langs veier og gater utvides til naturområder og utmark, godt hjulpet av tekniske remedier laget for formålet; ATVer, terrengsykler, elsykler, *fatbiker*, all slags databaserte systemer. Vi gjør omtrent det samme i utmarka som i det hjemlige nabolaget. Og hytteområdene minner mer og mer om boligfelt, den urbane «villa-kulturen» har invadert utmarka, skrev Fedreheim og Sandberg for femten år siden (2008, s. 5). Dermed forsvinner noe av forskjellen mellom innmark og utmark. For det andre kan grensene mellom innmark og utmark flyttes. Dette skjer gjennom nydyrking, men også gjennom kommunal arealplanlegging, der formålet med områder kan redefineres. Stort sett har dette dreid seg om å redefinere fra utmark til innmark, i realiteten fra utmark til bolig-, hytte- eller industriområder, og det skjer hele tida, og nesten aldri den omvendte veien, selv om regenerering er en mye brukt term i våre dager. Hver især kan tilfellene se relativt uskyldige ut, men det samlede arealet for slik redefinering er ganske stort. Dette finner sted samtidig som utmarka gror igjen. Dette har vært adressert både av landskapsvernet og reiselivsnæringa (Bryn et al., 2016). I realiteten betyr begge prosessene at arealene for friluftsliv reduseres. For det tredje er næringsaktiviteter i utmark ikke regulert på samme måte som friluftslivet. Det er for eksempel opp til skogeieren å bestemme hvor mye skog som skal tas ut. Tendensen har vært flatehogst, der man hogger ned all skog i en avgrenset lokalitet. Når det skjer i variert naturskog, er konsekvensene store for fauna og flora. Skogbunnen er et habitat for mange arter av planter, sopp, dyr, insekter og mikroorganismer (Sverdrup-Thygeson, 2023). Etter en flatehogst plantes det som regel ny skog, oftest gran, men det vil også foregå en naturlig gjengroing. Dessuten er skogsdrift forbundet med at man lager veier. Som regel betyr flatehogst også at dyr må finne nye områder som kan gi vern. Villdyras beiteområder blir redusert, sammen med naturens mangfold. Som regel synker også områdets verdi som friluftslivsområde. Skogeieren har altså rett til å ta ut skog som ofte medfører reduserte friluftslivsverdier.

Hvorvidt lovverket for friluftsliv er strengt, kan diskuteres. Det meste som foregår i norske lokalsamfunn, er på en eller annen måte regulert. Men det er slett ikke alt som rommer friluftslovas omtanke for naturen. Grunneierretten eller eiendomsretten er sterk. Den åpner for mye, og avkrever ikke alltid grunnleggende konsekvensanalyser. Grunneiere kan felle skog, bygge minikraftanlegg,

anlegge steinbrudd eller leie ut jorda si til andre, uten at det vil bli forhindret dersom lovene overholdes. Noe er regulert av konsesjonslovgivninga, for eksempel kjøp og salg av gårdsbruk, og etablering kraftverk og igangsetting av fiskeoppdrett, dette krever altså tillatelse fra myndighetene. Nasjonalstaten ved statsforvalteren kan stoppe prosjekter av miljøhensyn – embetet synes å være naturens fremste offentlige vokter. Vi har både forurensningslov, naturmangfoldlov, skoglov, viltlov og flere som kan stoppe næringsutvikling. Som regel er kommunene første instans i godkjenning av næringsprosjekter. De har en tendens til å godkjenne slike initiativ, da næringsutvikling står høyt på kommunale agendaer. Og når kommunene får avslag av statsforvalteren eller miljømyndighetene, synes det ofte å anses som en invitasjon til omkamp. Dette betyr altså at utmarka og livet i naturen er vernet mot folk som går, løper og sykler, og mot motorisert ferdsel, men ikke i tilvarende grad mot industriell eller kommersiell utnyttelse. I alle fall er dette en av anklagene som verserer (Kronstad, 2018). At nasjonalstaten er en garantist for det frie ferdselsretten som noen har hevdet (Fedreheim & Sandberg, 2008), er antakelig en overdrivelse. Tendensen er snarere den motsatte; den hindrer ikke aktiviteter som både kan skade naturen og friluftslivet. Kravet i friluftsløva om hensyn og omsorg burde være et ideal for mange slags virksomhet. Det er også et incentiv til å reflektere over om det man gjør er riktig. Ei lov er ikke et moralsk kompass.

Nordkapp – utmark som man må betale for å bruke

Nordkapp er et ikonisk reisemål og attraksjon så langt nord som man kommer på det europeiske fastlandet. Det, beliggenheten, fasongen som en klippe og midnattssola tiltrekker nærmere 300 000 besøkende i året. Nordkapp ligger på Magerøya, som er forbundet med omverdenen gjennom en undersjøisk tunnel. Siden 1952 har Nordkapp hatt veiforbindelse til Honningsvåg som er kommunesentrum. Det er ingen fast bosetning på Nordkappplatået (som det ofte omtales som) – den nærmeste bosettinga ligger 15 km lenger sør. Alt på 1800-tallet var det et betydelig antall turister som ankom med cruiseskip til Hornvika, ei havn 300 meter under klippen. Turistene har siden 1928 blitt betjent av et selskap kalt Nordkaps Vel, opprinnelig en stiftelse, i dag et aksjeselskap. I løpet av årene har fasilitetene – Nordkapphallen – blitt forbedret og utvidet, siste gang i 1998. Eier av grunnen er og var den norske staten, som har festet bort området, sist i 2018 for de neste 99 årene. Den første stedlige tilrettelegginga kalt Stoppenbrinks Paviljong, ble reist i 1898. Nordkaps Vel ble etablert av sørlige reiselivsaktører. Selskapet krevde og fikk fra starten av eksklusive rettigheter til å drive fasilitetene på platået, eller på Nordkappfjellet som det omtales som lokalt. Monopolposisjonen gjelder fortsatt og irriterer mange på Magerøya.

Siden slutten av 1980-tallet har stedets status vært omstridt. Er tomta rundt Nordkapphallen et kommersielt område eller ei utmark der allemannsretten gjelder? Lagmannsretten fastslo i 2022 at området er å anse som utmark og at allemannsretten gjelder, med unntak Nordkapphallen. Hallen er viktig for de besøkendes komfort og opplevelser, da det kan være ganske tøffe værforhold, med tåke som sies å ligge der om lag 70 prosent av tida, og kalde vintre. Inntil i 2023 løste man en billett som ga tilgang til både hallen om området rundt. Etter at statusen for områder er avklart, har billetteringa blitt oppstykket; med en for parkering (125 kroner for bil), en for uteområdet og tilgangen til kanten av stupet (17 kroner), og en for å komme inn i Nordkapphallen (330 kroner), til sammen 472 kroner for en person (i 2024). Det finnes noen familiereduksjoner (750 for en familie på fire). Det er verd å merke seg at parkeringa ikke inkluderer tilgang til utmarksområdet, slik praksisen vanligvis er. Det man betaler for er tilgang til en romslig hall (inkludert en stein med kongesignaturer), en stor suvenirbutikk, to kaféer, en restaurant, en kino som viser stedet gjennom fire årstider, et økumenisk kirkerom, og en lang tunnel med flere tablåer og et lite museum i et siderom. Tunnelen ender i et mørkt rom hvor det per 2024 går et billedspill med en terrasse utenfor som gir utsyn over havet.

Inntektene fra avgiftene som har vært krevd inn av Nordkaps Vel, beløper seg til mange hundre millioner kroner siden 1988 da dagens Nordkapphall ble skapt. De har nesten uavkortet gått til eieren av hallen, i dag Rica Holding. Drifta er satt bort til hotellkjeden Scandic. En svært liten andel av inntektene har gått til lokalsamfunnet. Dette har vært til stor ergrelse for deler av lokalbefolkninga. De lokale og regionale myndighetene har sett på dette som en rettighet man har som kommersiell leier og driver. Det er imidlertid omstridt, det innebærer å høste grunnrente uten å betale skatt for det. Enda mer irriterende for mange lokale er at operatørselskapene (Nordnorsk Hotelldrift, Rica og Scandic) fra 1980-tallet til 2024 har operert i konflikt med friluftslova som definerer allemannsretten. At den gjelder, ble stått fast av Miljøverndepartementet alt i 1992. Friluftslova sier tydelig at man bare kan kreve et gebyr for å dekke administrasjonsutgifter, og ikke et betydelig påslag slik som har vært gjort. Dermed er deler av formuen til holdingselskapet basert på lovbrudd, slik mange både lokalt og nasjonalt ser det. To av aktørene i stridighetene har vært Nordkapp Turlag og Norsk Friluftsliv, en paraplyorganisasjon for atten friluftslivsorganisasjoner. De har gjennom flere tiår holdt saka levende i den lokale og norske offentligheten. Saka har skapt splittelse i lokalsamfunnet og kommunestyret. Der har Arbeiderpartiet og Høyre støttet eier- og driftsselskapene, mens Sosialistisk Venstreparti og Senterpartiet har stått på den andre sida. Frem til 2017 hadde Arbeiderpartiet majoriteten i kommunestyret, mens Sosialistisk Venstreparti hadde flertall mellom 2018 og 2021. I opposisjon drev Arbeiderpartiet lobbyvirksomhet og opptrådte etter sigende aggressivt overfor motstanderne, også på et personlig plan – ordføreren gikk av såkalte helsemessige årsaker av midt i valgperioden. Arbeiderpartiet vant det påfølgende valget, noe som representerte et tilbakeslag for det nyetablerte regimet, nye runder med arealplanlegging og nye forhandlinger om forvaltninga av stedet. Det ser imidlertid ut til at stedets status som utmark er sikret for årene som kommer.

Nordkaps Vels monopol på Nordkapplatået fremstår i dag som en anakronisme. Ettersom det er fastslått at stedet har status som en utmark er det ikke sannsynlig

at nye anlegg vil bli tillatt. For å gjøre endringer i dette må det laget en ny arealplan. Flere planprosesser er igangsatt, men ingen plan har passert kommunestyret så langt (2024). Et argument for å slippe til andre næringsaktører er at det vil splitte monopolet og sikre et mer demokratisk og markedstilpasset regime. Fra tid til annen har det blitt foreslått at hele området bør vernes og mer nylig at stedet bør gjøres om til et statlig sikret friluftslivsområde, som er en kategori i lovverket (se kapittel 4). Som en del av dette kan de nåværende kommersielle fasilitetene kjøpes opp av staten, eventuelt eksproprieres og leies ut til kommersielle eller offentlige aktører.

(Teksten er basert på medieoppslag, artikler og samtaler med lokale aktører over mange år).

Allemannsrettens retter, plikter og praksiser

Allemannsretten gir alle, nordmenn som utlendinger, rett til å ferdes til fots i utmark hele året, dersom det «skjer hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet», slik det heter i friluftslvslova §§ 1-2. Det er altså en rettighet forbundet med plikter – man skal ta hensyn både til andre og til naturen. Men man kan ferdes på land og til vanns, høste, bade og overnatte, nær sagt overalt i utmarka, uavhengig av hvem som eier grunnen. Lova tillater også at ferdselen skjer på ski, skøyter, sykkel og elsykkel, eller med kano, slik reglene var per 2023. Som en individuell rettighet gjelder ikke allemannsretten for juridiske personer eller grupper (Reusch, 2012; Kruge, 2017). Men man kan opptre i grupper med bakgrunn i den individuelle retten. Det er heller intet hinder for kommersiell virksomhet, så lenge denne og andre lover overholdes. Dette burde være et tankekors, det innebærer at allemannsretten inviterer forretningsdrivende fra byer og tettsteder til å tjene penger på landsbygda uten å legge igjen penger der. Nordlysturismen i Tromsø foregår ved at turistene bor i og håndteres fra byen, mens de drar til distriktene og utmarka utenfor sentrum for å se nordlyset, uten at omlandet tjener særlig på det. Friluftslvslova kan heller ikke forhindre stor trafikk, før ulempene er åpenbare, enten for grunneier, for miljøet som sådan eller for redningsetatene.

Allemannsretten representerer klare begrensninger i hva grunneier kan tillate seg. Det sies at formålet med lovgivinga i 1957 både var å sikre allmennheten adgang til naturen og å beskytte grunneierne. Men det har hersket en del uklarhet

om hva som er omfattet av utmarka, og hva som ikke er det. Allemannsretten gjelder også for setervoller, slåtteteiger og steder der reindrifta har hatt sine flyt-teboplasser. Disse stedene regnes som utmark, og altså gjelder allemannsretten. Kontroverser mellom sauebeiting og hytteeiere er en gjenganger i mediene og rettssalene. Det finnes flere dommer som har fastslått at å privatisere utmark, altså omdefinere utmark til innmark, har vært lovstridig (Reusch, 2013). Særlig har dette dreid seg om privat tilrettelegging i og av strandområder, men også etablering av stengsler på stier og veier. Det understrekes både i forarbeider og av jurister at lova er dynamisk, og praksisen stadig endres. Om verdiene lova representerer er like dynamiske eller bør være det, er en annen sak.

Friluftsløva angir noen begrensninger i allemannsretten, særlig i §§ 11, 15 og 16. § 11 sier at man ikke skal sette spor i naturen, slik at andres bruk fortrenses eller forringes. Skjer det, kan man bortvises av grunneier eller dertil bemyndiget. Problemet med denne bestemmelsen er at masseferdsel bare kan stoppes gjennom anvendelse av friluftsløva § 15 eller § 16, naturmangfoldslova (2009) eller plan- og bygningslova (2008). Friluftsløva § 15 gir kommunen i overenskomst med grunneier rett til å utforme regler – i form av kommunal forskrift – for områder med stor belastning. Det betyr at man for eksempel kan gjøre fysisk tilrettelegging og opprette besøksforvaltningsregimer – parkeringsplass, toaletter og håndtering av søppel – og dekke utgiftene gjennom en avgift. Slike forskrifter kan også forby telting, støyende musikk og pålegge båndtvang. Hensikten er å forhindre uønskede konsekvenser, ikke å skape inntekter til kommune eller grunneier. Friluftsløva gir også rett til avsperring når ferdseien er til nevneverdig skade eller til vesentlig hinder for eier eller bruker. Bestemmelsen kan anvendes når grunneier fortrenses, eller ved åpenbar terrengslitasje. Forvaltningsmyndighetene har til tider påpekt at denne bestemmelsen, altså § 16, kunne brukes oftere. Slik sett, er § 15 oftere anvendt. Men dette kan også skyldes at man anvender andre bestemmelser – friluftsløva § 19 presiserer at andre lover har forrang (Jacobsen, 2017).

Friluftslivet skiller ikke mellom bruk av naturen på privat, organisert eller kommersielt grunnlag (Reusch, 2016). Det finnes også domsavsigelser som understreker at kommersielt friluftsliv, på linje med det ikke-kommersielle, er i tråd med friluftsløvas mål om å stimulere til utvidet friluftsliv (se Ritland, 2019). Kommersiell bruk fordrer heller ikke samtykke fra grunneier, slik lova krever for større arrangementer, eller «sammenstimling av folk», som det heter i lova (§ 10). Dersom kommersielle arrangementer medfører sammen-

stimling, er samtykke påkrevd, noe Miljøverndepartementet har poengtert i et rundskriv (Kruge, 2017). Men «sammenstimling» er ikke definert. Uansett om det er privat, organisert eller kommersiell ferdsel gjelder det som presisert i friluftslova § 1 og § 11 (og Naturmangfoldlova § 6), at alle må opptre aktsomt og derigjennom verne naturen (Kruge, 2017). Men naturmangfoldlova er «strengere» enn friluftslova – den sier blant annet at brukere av et sted eller område skal ha kunnskap om naturen der. I tilknytning til verneområder gir naturmangfoldlova muligheter til å forby kommersiell virksomhet. Et eksempel på dette finner vi i forskrifta for Raisduottarháldi landskapsvern i Troms, som forbyr «idrettsarrangement og kommersiell turisme». Når det gjelder friluftslova, fungerer den omvendt – som en invitasjon inn i andres landskap.

Friluftslova krever hensyntaken til grunneierne. Det finnes noe forskning på hvorvidt allemannsretten faktisk er til hinder eller en ulempe for dem. Blant annet er det tatt opp i ei masteroppgave fra 2019 (Ritland, 2019). I undersøkelsen ble medlemmer av Norsk bonde- og småbrukerlag spurt om dette gjennom et quest-back-spørreskjema, som 714 besvarte. Det ble skilt mellom allmenhetens bruk, organiserte aktiviteter (skoler, organisasjoner og andre grupper) og kommersiell virksomhet. Resultatene viser at 82 prosent sier at allmenheten bruker eiendommen, 29 prosent at det foregår organisert friluftsliv der og 13 prosent at det forekommer kommersiell virksomhet der. Kun 21 prosent av svarerne sier at allmenhetens bruk er til skade eller ulempe for dem, 11 prosent sier at den organiserte bruken er det, og 6 prosent mener at den kommersielle bruken er det. Men det betyr at 48 prosent av dem som har registrert kommersiell aktivitet på sin eiendom (42 av 88), sier at det er en ulempe for dem. De største ulempene er forsøpling, forulemping av dyr, uvedkommende på innmark, forstyrrelse av gårdsdrift, skader på jord og blokkering av adkomst. Undersøkelsen forteller at 48 prosent av dem som har organisert virksomhet på sin eiendom, og 41 prosent av dem som har kommersiell virksomhet på sine eiendommer, har avtaler med dem det gjelder. Der hvor det finnes avtaler, oppleves skader og ulemper langt sjeldnere, og dersom grunneierne får godtgjørelse for bruken er de negative holdningene færre. Undersøkelsen forteller også at bønder og småbrukere i 2019 mente at allemannsrettens utøvere burde ta mer hensyn til grunneiere (Ritland, 2019). Men kanskje er undersøkelsens funn like mye at ulempene og skadene av friluftslivet – inklusive det kommersielle – er relativt beskjedne, og at å snakke sammen reduserer ulempene, slik grunneierne ser det.

Hvordan er allemannsretten utfordret?

Utfordringa for naturen er selvsagt at allemannsretten ikke bare gjelder dem som bor i nærheten av ei utmark, den gjelder alle. Den naturbaserte turismen er basert på denne friheten. Bare unntaksvis har lovverket favorisert dem som bor i et angitt område – for eksempel gjelder det retten til å plukke multer i Finnmark, og i særdeleshet jakt og fiske, som er regulert av annet lovverk og gir grunneierne førrettigheter. Med stadig større andel av verdens befolkning boende i byer har behov og ønsker om å oppleve «andres» natur økt. Og med økt velstand har stadig flere også råd til å komme til et naturland som Norge. Den frie tilgangen er et trekkplaster i seg selv og brukes i markedsføringa av landet, blant annet av Innovasjon Norge, som i 2016 laget en kampanje rundt allemannsretten i *New York Times* – etter sigende for å lokke amerikanere til Norge (Nettavisen, 2016). I internasjonal sammenheng er Norge med sine fjorder, arktiske natur, levende urfolkskultur, samt allemannsretten, et distinkt og ikke et hvilket som helst naturbasert reisemål (se Kaltenborn et al., 2001). Men som det sies, er dette en blandet velsignelse.

De som forsker på allemannsretten synes å være bekymret over økninga i trafikken, økt slitasje på naturen, økt kommersialisering, og endringene i selve friluftslivet (f.eks. Kaltenborn et al., 2001; Fedreheim & Sandberg, 2008). En studie i Troms oppsummerer utfordringene slik de framsto etter intervjuer med nøkkelpersoner i feltet (Viken et al., 2020). For det første er det for mange som besøker samme sted samtidig. Dette skaper overbelastning. For det andre mangler det infrastruktur og tilrettelegging som søppel-systemer, toaletter og parkeringsplasser, eller det som generelt har blitt kalt besøksforvaltning. For det tredje reiser dette et dypere spørsmål, om hvorvidt alle skal ha rett til å ferdes omkring uansett opprinnelse, om de er med i en gruppe eller aleine, og om det bør innføres restriksjoner som tidsluker, kvoter, billettering, eller mer omfattende forvaltningstiltak. For det fjerde, hva er verdiene som er nedfelt i allemannsretten? Den sies å være en sentral verdi i norsk kultur, men hva er egentlig verdien; naturen som arena for aktiviteter og egenutvikling, for utendørs- eller sportsaktiviteter, fri tilgang til stillhet og hvile, et sted for naturobservasjoner, naturbeundring og -opplevelser? (se kapitlene 7 og 13). Det er sannsynligvis en hel rekke verdier i spill, samt forskjeller mellom kjønn, aldersgrupper, klasser og kulturer. For det femte, hvordan utfordres prinsippet om allmenn tilgang til naturen av den nyliberale

konsum- og markedstenkninga der vekst og stordrift er hovedmantra? Og til sist, er alle typer aktiviteter like legitime? Ny teknologi utvikler seg raskt og endrer måtene å være utendørs på, foreløpig representert ved elsykler, elski, elvotter, elsko og liknende – er det greit? Dagens friluftsliv er i stor grad utstyrsdrevet, konstaterte Fedreheim og Sandberg (2008) for femten år siden. Men bør allemannsretten gjelde for alt dette? Praksisene har fjernet seg ganske langt fra det turlivet friluftslova skulle sikre.

Turismen representerer en kommodifisering (varegjøring) av naturen. I seg selv er naturen fri, men innpakninga symboliserer ofte det motsatte. Kommersiell tilrettelegging er en måte å føre de reisende inn i et forbrukerspor. Som Kaltenborn, Haugland og Sandell (2001) påpekte for over 20 år siden, representerer dette ikke bare en kommersialisering eller kommodifisering, det skaper eller har skapt en annen kultur rundt naturopplevelsene. Og kommersiell tilrettelegging og store mengder turister endrer landskapet. Bildet av norsk natur er ikke lenger den «urørte naturen», men en kommersielt tilrettelagt natur og noen steder, horder av turister. I seg selv vil dette kunne svekke lokalbefolkningas følelser for og tilknytning til naturen, sier Kaltenborn et al. (2001). Dagens realiteter er et stykke fra friluftslivets grunnidé i Norge, og i dag langt lengre vekk enn det som ble påpekt for 20 år siden (Kaltenborn et al., 2001). Det viser altså at friluftslivet er dynamisk, men også påvirkelig. Påvirkninga kommer først og fremst fra den kommersielle verdenen, teknologiutviklinga og globaliserte tenke- og handlingsmønstre.

En del av utfordringene som de store hordene av turister representerer er håndtert gjennom tilrettelegging og forvaltning. Men også det er et tveegget sverd, man løser problemene gjennom tilpasning til masseferdsel. Alternativet ville vært å forby ferdsel i utmarka. Det er et vanskelig, og et politisk umulig tiltak. Derfor er besøksforvaltning eneste farbar vei. Williams (2001) viser hvordan dette er styrken i det amerikanske forvaltningssystemet, at man har en lang historie med å forvalte naturområder, en sterk administrativ tradisjon og autoritet til å kontrollere feltet. I Norge har man ikke et slikt legitimt system, men et nytt regime bør komme. Også her må vi tilrettelegge slik at ferdselen ikke skader naturen. Vi må «oppdra» turistene, slik vi oppdrar befolkninga, og satse på økt kunnskap i alle ledd både på produksjons- og konsumsida. Norsk besøksforvaltning er i sin startfase – her er hverken *park rangers* eller noe liknende, og systemene man har for forvaltning av ofte besøkte steder som Nordkapp, Lofoten, Trolltunga og Preikestolen, er svært ulike, til tross for

en likelydende allemannsrett. Regelverket er romslig nok til å kunne romme lokale tilpasninger, selv om tendensen er den omvendte.⁴

Allemannsrettens koloniserende karakter

Grunneierne har aldri trengt allemannsretten, de er friluftslovas tapere, om man vil. De som bor på landsbygda trengte heller ikke lova fordi de hadde hevdvunne bruksretter. Altså er lova og prinsippet først og fremst en ordning for dem som bor i byer og urbane strøk. Friluftslova har en del steder skapt grunnlag for destinasjonsutvikling (Granås & Svensson, 2021), altså en tilrettelegging for tilreisende. Lova endret også oppfatninga av fjellet, hevder Ween og Abrams (2012). Fjellet ble omskapt fra lokale fjellbeiter og villmark til turområder for alle. Lova har i så måte en kolonialistisk karakter. Sentralt i denne utviklinga har Den norske turistforening (DNT) stått. Foreninga begynte i det små rundt Oslo og i Jotunheimen i tida etter 1868, men har i dag et sti-, hytte- og organisasjonsnett som mer eller mindre dekker hele landet. Lokale turlag er en viktig del av dette systemet, bestående av mennesker som går på tur. Det finnes også eksempler på at DNT har etablert hytter som har fortrent lokale foreninger, slik som ved Nedrefosshytta i Reisadalen. DNTs hytte hadde større legitimitet enn nabohytta til «Jeger og Fisk» som mer var et feste-sted for lokal ungdom. Jeger og Fisk valgte å flytte hytta. DNT representerer dannet bykultur med stor gjennomslagskraft (se Ween & Abrams, 2012). Det er ikke uvanlig å møte bygdefolk som er forarget over DNT og dens «bykultur». Fjellturistene kommer og vil bestemme hvordan vi skal bruke og forvalte fjellet vårt, hvordan vi skal drive med sau, var en anklage overhørt i Valdres, men det finnes ikke forskning som underbygger denne

---

4 Et alternativ til dagens praktisering av friluftslova kunne være å begrense det til fri tilgang til fots og uten elektriske eller motoriserte hjelpemidler. Det ville trolig måtte innebære at man måtte lage egne arenaer for disse aktivitetene. Det kunne gjøres gjennom en klassifisering av veier og stier, hvor den mest romslige kategorien ville tillate elektriske sykler og liknende, og innføre forbud mot dette på terrengstier og i terrenget. Det ville ganske sikkert skape en del gråsoner og betinge et aktivt forvaltningsregime og god merking.

skepsisen. Derimot er det ganske mange oppslag i lokalavisene rundt om i landet (Granås & Svensson, 2021).

Både DNT og andre organisasjoner har siden 1800-tallet tilrettelagt og reklamert for friluftsliv. Ofte tar de i bruk gamle stier, det Ingold (2008) kaller kumulative spor, som med turgåing blir enda tydeligere og inviterer til enda mer trafikk. Friluftslivet har altså annektert lokale spor. Men de skaper også nye. Friluftsgangene merker stiene og forsterker forventningene om tilrettelagte friluftslandskaper (Sørli, 2000; Fedreheim & Sandberg, 2008). Det samme gjør turismen. I Troms er det flere friluftslivs- og turistmål som har blitt til de seinere år, Blåisvatnet i Lyngen og fjellet Segla på Senja. De besøkende har skapt disse turistmålene, godt understøttet av sosiale medier. Stedene var ikke tilrettelagt og krav om det ble reist. I dag (2023) er dette blitt gjort, og trafikken har økt ytterligere. Andre steder har tilrettelegginga kommet først eller blitt til gjennom en restrukturering over tid. I Lofoten tok reiselivet bruk rorbuene som var beregnet på fiskerne. De seinere år har dette fungert som plattformer for turisme knyttet til fjellturer, klatring, toppskikjøring, kiting og surfing.

Vi mangler forskning på i hvilken grad friluftslivet og turismen basert på allemannsretten fortrenger lokalbefolkninga. Det er derimot en kjensgjerning at økt menneskelig nærvær reduserer villdyrstammene (Sverdrup-Thygeson, 2023; Hessen, 2023). Også beitedyr forstyrres, og deres eiere får merarbeid. Lokale bær- eller sopplukkere vil oppleve at bæra eller soppen er plukket når de ankommer «si» myr eller «sitt» skogsområde. Allemannsretten legaliserer dette. Kanskje verst er det for reindriverne. De opplever at det tilrettelegges for friluftsliv i deres beiteområder, samtidig som de selv ikke kan tjene penger på dette fordi motorferdsel i utmark bare er tillatt i håndtering av rein, ikke turister (se kapittel 10). Av samme grunn er det vanskelig å utøve en moderne og hensiktsmessig utmarksnæring. Som flere har antydnet, er det i dag DNTs og reiselivets representasjoner som preger folks oppfatninger og den offentlige naturpolitikken (Granås & Svensson, 2021; Ween & Abrams, 2012).

Allemannsrettens problematiske sider knyttet til antallet brukere er mye diskutert, fortrinnsvis under vingnettet «allmenningens tragedie» (Hardin, 1968), utfordringer knyttet til antallet det er plass til i en allmenning og hvordan man skal kunne styre unna dette problemet. Hva gjør man når det blir for mange dyr på et fellesbeite? Privatisering eller statlig regulering var Hardins

svar, mens Ostrøm (1991) viste til alle tilfellene av samarbeidsbaserte styrings-systemer. Turismen, og kanskje især den naturbaserte turismen står ovenfor liknende utfordringer, kanskje er det til og med et enda vanskeligere tilfelle. Turistene er moderne mennesker som kan ferdes hvor de vil. Det samme gjelder turistoperatørene som tilrettelegger for turistene, også for dem er det fritt fram. Reiselivet har dessuten en rekke fellesorganisasjoner, men de jobber stort sett for å øke turismen, ikke for å begrense den eller styre den. Staten kan regulere turismen, men har aldri vært særlig interessert, og i vår tid er det neoliberalismens tro på markedet som rå. Det staten primært gjør, er å regulere rammene for markedsaktivitetene, altså en form for tilrettelegging. En slik ramme er besøksforvaltning, og dette arbeides det med (NOU 2023: 10). Regler for hva som er akseptabel adferd i naturen finnes i friluftslvslova og naturmangfoldslova. Dessuten gir beitelova og reindriftslova vern til beite-næringene. Men å verne *mot* besøkende har vist seg å være vanskelig, og noe myndighetene vegrer seg for å gjøre. Trenden er den motsatte. Folk inviteres inn i den norske utmarka, legitimert med allemannsretten.

Et annet ord for annektering av grunn er *appropriasjon*, som innebærer å ta noe fra andre og anvende det i egen virksomhet. Mest brukt er termen kulturell *appropriasjon*, som er å ta noe fra en annen kultur og bruke innenfor sin egen mot deres vilje eller ønske (Young, 2021; Matthes, 2016, 2019; Viken, 2022). *Appropriasjon* av grunn er kjent som *land-grabbing*. Som regel skjer ikke dette som tyverier, men som lovlige overdragelser, gjerne fulgt med såkalte avbøtende tiltak og økonomisk kompensasjon. Man kjøper eller eksproprierer land for å få til en vei, et byggefelt eller for å utnytte et fossefall. Myndighetene «kjøper» altså aksept fra dem som forulempes. Slik *appropriasjon* har ofte fortrent eller forvoldt skade for reindrifta. Det er mange eksempler; bygging ny riksvei til Lofoten (Lofast), etablering av vindkraftverk på Fosen og mange andre steder, utvikling av en skiresort i Målselv, ny kraftlinje fra Hammerfest til Balsfjord. Reindrifterne står igjen med reduserte beiter. Ofte er det relativt små tap i det enkelte prosjektet, men til sammen utgjør det store arealer (Riseth & Johansen, 2018). Denne kumulative effekten har gjort at Sametinget er svært på vakt. De argumenterer også med at disse inngrepene svekker både reindrifta og den samiske kulturen, både på steder og i sin alminnelighet. Altså er innskrenking av beiter også en form for kulturell *appropriasjon*, og på Fosen utgjør en vindmøllepark et menneskerettighetsbrudd, ifølge norsk Høyesterett.

Hvor er det blitt av den frie tanken?

Allemannsretten sikrer arenaer for ferdsel og opphold i naturområder. Friluftslovas § 1 representerer et «vern av friluftslivets naturgrunnlag» og sikrer «rett til ferdsel og opphold» på «helsefremmende, trivselsskapende og miljøvennlig» måte. Friluftslova presiserer hva den mener med ferdsel og opphold, men ikke hva den legger i trivselsskapende. Ferdsel på land skjer ved hjelp av egen muskelkraft, hest eller sykkel. Hovedelementet er altså turer eller turliv. Turlivet har mange fasetter, og å gå er ikke bare å bevege seg fra A til B på beina. Det er mye mer. Særlig er det å gå forbundet med det å tenke – det er umulig å gå uten å tenke, men dette er altså ikke tatt med i lova (se også kapittel 13). Hvor sentralt tenkeaspektet er for selve prinsippet er dermed uklart. Men for mange av dem som har viet tenkinga en tanke er bevegelser sentralt. Mange av historiens filosofer var kjent som vandrere; Aristoteles, Sokrates, Platon, Hobbs, Kant, Nietzsche, Russel, Rousseau, Wittgenstein, Marx, Husserl og Kirkegaard (Solnit, 2001). Noen av dem skrev også om hvor viktig vandringa var for deres tankevirksomhet. Også i Norge har filosofene satt spor i debattene rundt friluftslivet, blant dem Zapffe, Næss og Sætrang. For alle disse er det en sammenheng mellom å utøve friluftsliv og å tenke. Næss' dypøkologi understreker denne forbindelsen.

Blant de seinere års tenkere omkring vandring er Rebecca Solnit (2001). Hun viser til filosofer og forfattere som de nevnt ovenfor, og peker på en del av forbindelsene, for eksempel at å gå setter i gang tankene, skaper distraksjon som klarer tankene og bryter opp hverdagens rutiner og mas. Solnit (2001) dveler ved Rousseau (1782) som anså det å vandre aleine som nødvendig for å kunne tenke og for å komme i kontakt med seg selv og naturen. En norsk parallell var Åsmund Olavsson Vinje (1861) som skrev fra sin vandring i det han kalte *Ferdaminne*. Han benyttet seg av ferdarettene og stier og veier som alt eksisterte. Han hevdet at det var i fjella at han virkelig kunne utvide sitt sinn. Litt retorisk kan man si at allemannsretten representerer en invitasjon til å tenke, kanskje også en tenkerett, og at lovverkets krav om å utvise hensyn innebære en tenkeplikt. Vinje var også en av tenkerne rundt Thomas Heftye, som tok initiativ til opprettelsen av Den Norske Turistforening.

Solnit (2001, s. 19) drar tenkinga om vandringa en bit videre, og sier at det også er en måte å komme unna det moderne samfunnet på – et argument vi kjenner igjen fra norsk offentlighet. Vi hører stadig om mennesker som har

brukt vandring og turliv til å komme gjennom vanskelige tider eller personlige kriser. Solnit (2001) sier at vandring skaper en slags balanse mellom sinn, kropp, landskap og verden. I tråd med dette kan vi si at allemannsretten skaper en arena for fundamental livsutfoldelse, for utvikling både av kropp og sinn. Blant dem som i norsk sammenheng har framhevet det er Bjørn Tordsson (2003, s. 1). Friluftslivet kan, sier han, «gi erfaringer i andre måter å være menneske på enn de som er et herskende kunnskapsregime vektlegger». For Tordsson og mange av norske teoretikerne er friluftslivet en slags protest mot samfunnsutviklinga og manglende omtanke for naturmiljøet. I den offentlige diskursen, og i myndighetenes dokumenter, er de meditative sidene av friluftslivet lite fokusert, det er først og fremst altså helse som poengteres, selv om både psykisk helse og trivsel nevnes. Siden friluftslivet i våre dager kan være så mye, burde man kanskje heller ha kalt det turlivet, vandring eller å gå.

Allemannsretten gir altså oss mennesker tilgang til naturen som et rom for tanker og ettertanke, og en slags balanse mellom kropp og sjel. Når det blir for mange mennesker i naturen, og for mye modifisering av det som retten hegner om, blir også disse elementene svekket. Til ettertanke kan man kanskje konkludere: Allemannsretten er i dag like mye en rett til kroppslig og teknologibasert utfoldelse som til tankevekkende naturoplevelser.

Konklusjon

Dette kapitlet har understreket at allemannsretten er et høyt skattet prinsipp i Norge, men skapt under andre forutsetninger enn de som gjelder i dagens samfunn. Det var skapt i en tid med tette forbindelser mellom menneskene og livet omkring dem. Allemannsretten ble praktisert på måter som ikke var til skade for plante- og dyreliv og hvor både temmede og ville dyr inngikk i hverdagslivet. Ikke minst var prinsippet utviklet av og for mennesker som trengte tilgang til naturen for å overleve. Praksisen innbefattet altså omsorg, både for menneskene, naturen og de tette relasjonene derimellom, og for den helheten som naturkulturen representerte. I de seinere tiåra har det skjedd endringer i en antroposentrisk retning, hvor prinsippet forstås innenfor etablerte moderne ontologier og epistemologier, ut fra økonomi, juss eller

samfunnsvitenskap og med en instrumentell vektlegging av friluftsliv som helsebot.

I dagens Norge er det å vandre omkring og nyte naturen bare en av mange måter å utøve friluftsliv på. Mange vil mene at de utøver friluftsliv først og fremst av hensyn til egen kroppspleie og for å utfordre seg selv. Strengt tatt betyr det at landskapet hvor aktivitetene finner sted er blitt mindre viktig. Det betyr også en sportifisering av friluftslivet. I den skotske debatten dreide det seg ikke om rekreasjon, men om retten til å gå – ansett som sport – samt om jakt og fiske (Alexander, 2016). I Norge har friluftsliv hatt en ikke-sportslig posisjon, men dette ser altså ut til å endre seg. Dermed blir friluftslivet mer og mer likt det som i andre land kalles *outdoor adventure* (Beames et al., 2019). Stadig mer utøves aktivitetene ved hjelp av teknologisk avansert utstyr, fasiliteter og infrastruktur. Til dels erstattes naturen med innendørs fasiliteter; folk går på treningsstudioer hvor de «sykler», «går i motbakke» og «løper» på stedet hvil – og trives med det. Mange av disse driver også «gammaldags» turliv. Hvordan den innendørs treninga virker på sinn og tanke skal være usagt, men sannsynligvis betyr det et svakere fokus på naturens ve og vel enn i tradisjonelt turliv. På sett og vis kan dette bety at allemannsretten ikke er så viktig, i alle fall ikke for mange av dagens fritidsaktiviteter. Det som imidlertid gjenstår er allemannsrettens symbolske betydning, at vi vet at vi kan gå hvor vi vil – at vi har større frihet enn de fleste andre til å boltre oss ute. Vi har allemannsretten. Innfører man flere og større begrensninger i hvor og hvordan vi kan bevege oss, så vil sikkert mange føle det som innskrenkninger. Men det spørs om det finnes noen annen mulighet om norsk natur og landskap ikke skal forvitte.

Friluftsløva var i sin start tilpasset 1950-tallets friluftsliv. Friluftslivet har endret seg og er mer og mer friluftsliv*aktiviteter* og mindre friluftsliv*liv*. Når løva har blitt revidert, har man likevel beholdt benevnelsen, til tross for at det i dag utøves på nye måter, med ny teknologi, og basert på en helt annen tilrettelegging. Og, det har kommet til nye aktiviteter som regnes som friluftsliv. Det er derfor et betimelig spørsmål om begrepsbruken i og retorikken rundt friluftslivet burde legges om, at den gamle løva bør være en lov for turlivet, ikke for all slags finurlige aktiviteter. Dessuten er det vel på tide å kalle rettsgrunnlaget for «allesretten» eller noe liknende.

Referanser

- Alexander, G. S. (2016). The sporting life: Democratic culture and the historical origins of the Scottish right to roam. *University of Illinois Law Review*, 2016(2), 321–370.
- Anderson, M. (2008). *Flerfarget idrett, nasjonalitet, migrasjon og minoritet*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjerke.
- Anker, P. (2022). *Livet er best ute. Friluftslivets historie og filosofi*. Kagge.
- Beames, S., Mackie, C. & Atencio, M. (2019). *Adventure and society*. Palgrave MacMillan.
- Brox, O. (2001). Allemannsretten. *Idunn*. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-6573>
- Bryn, A., Flø, B. E., Daugstand, K., Dybedal, P. & Vinge, H. (2013). *Cultour – et forskningsprosjekt om reiseliv, kulturminner og gjengroing. Sluttrapport*. Ruralis.
- Døving, R. & Schackt, J. (2020). *Jubelåret og odelsretten. Om naturalisering av eiendomsrett og arverett*. Notat. www.munin.uit.no
- Fedreheim, G. E. & Sandberg, A. (2008). Friluftsløva og allemannsretten i et samfunn i utvikling. *Utmark*. <http://www.utmark.org>
- Friluftsløven. (1957). *Lov om friluftslivet* (LOV-1957-06-28-16). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1957-06-28-16>
- Granås, B. & Svensson, G. (2021). På reise med allemannsretten. *Arr – Idehistorisk tidsskrift*, 2021(2), 1–20.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248.
- Hessen, D. (2023). *Jervesporet*. Cappelen Damm.
- Ingold, T. (2010). Footprints through the weather-world: Walking, breathing, knowing. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 16, 121–139.
- Jacobsen, E. K. (2017). *Allemannsretten i møte med masseferdsel: Adgangen til begrensninger i ferdsel av hensyn til naturen* [Masteroppgave]. Universitetet i Bergen.
- Kaltenborn, B. P., Haugland, H. & Sandell, K. (2001). The public right of access – Some challenges to sustainable tourism development in Scandinavia. *Journal of Sustainable Tourism*, 9(5), 417–433.
- Klick, J. & Parchomovsky, G. (2017). The value of the right to exclude: An empirical assessment. *University of Pennsylvania Law Review*, 165(4), 917–966.
- Kronstad, R. (2018). Klarer bygda å ta vare på Norge? *Samtiden*, 2018(1), 22–28.
- Kruger, I. M. J. (2017). *Grunneiers vern mot kommersiell og organisert utnyttelse av allemannsretten – Hva må grunneier respektere og hvordan kan han verne sine interesser?* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Löfgren, O. (1999). *On holiday: A history of vacationing*. University of California Press.
- Nettavisen. (2016). Slik selges Norge til amerikanerne. *Nettavisen*. <https://www.nettavisen.no/na24/propaganda/slik-selges-norge-til-amerikanerne/s/12-95-3423230599>
- NOU 2023: 10. (2023). *Leve og oppleve – Reisemål for en bærekraftig fremtid*. Nærings- og fiskeridepartementet.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Ot.prp. nr. 2 (1957). *Om lov om friluftslivet*. Justis- og politidepartementet.

- Puig de la Bellacasa, M. (2012). «Nothing comes without its world»: Thinking with care. *The Sociological Review*, 60(2), 197–216.
- Reusch, M. (2012). *Allemannsretten. Friluftslivets rettsgrunnlag*. Flux forlag.
- Riseth, J. Å. & Johansen, B. (2022). *Inngrepseffekter på reindrifta i Troms. Kunnskapsgrunnlag for regionalt planarbeid*. Norut.
- Ritland, T. T. W. (2019). *Samarbeid mellom grunneier og næringsdrivende ved opplevelsesbasert friluftsliv* [Masteroppgave]. Høgskulen på Vestlandet.
- Robertson, H. (2011). Public access to private land for walking: Environmental and individual responsibility as rationale for limiting the right to exclude. *International Environmental Law Review*, 23(2), 211–262.
- Rousseau, J.-J. (1953 [1782]). *The confession*. Penguin Books.
- Sandell, C. (2006). The right of public access: Potentials and challenges for ecotourism. I S. Gössling (Red.), *Ecotourism in Scandinavia* (s. 98–112). CABI.
- Solnit, R. (2001). *Wanderlust: A history of walking*. Penguin Books.
- Stiegemeier, D. (2019). *An examination of freedom to roam principles and access of underdeveloped lands in Idaho, USA* [Doktorgradsavhandling]. Idaho State University.
- Svensson, G. E. (2017). *Negotiating norms in nature: The moral landscape of outdoor recreation and nature-based tourism in North Troms* [Doktorgradsavhandling]. UiT Norges arktiske universitet.
- Sverdrup-Thygeson, A. (2023). *Skog*. Kagge forlag.
- Sörlin, S. (2000). Upptakten av friluftslanskapet. I K. Sandell & S. Sörlin (Red.), *Friluftshistoria: Från «hårdande friluftslif» til ekoturism og miljøpedagogikk* (s. 16–26). Carlsson.
- Tordsson, B. (2003). *Å svare på naturens åpne tiltale: En undersøkelse av meningsdimensjoner i norsk friluftsliv på 1900-tallet og en drøftelse av friluftsliv som sosiokulturelt fenomen* (Rapport). Norges idrettshøgskole.
- Tordsson, B. (2010). *Friluftsliv, kultur og samfunn*. Høyskoleforlaget.
- Venugopal, V. (2020). Commoning practices – Towards becoming «in common». *Dakshin Foundation*. <https://researchgate.net/publication/xxxx>
- Vergunst, J. (2013). Scottish land reform and the idea of «outdoors». *Ethnos*, 78(1), 121–146.
- Viken, A. (2022). Tourism appropriation of Sámi land and culture. *Acta Borealia*, 39, 95–114.
- Viken, A., Benonisen, R. & Svensson, G. (2020). Det ustyrilige friluftslivet? I A. Viken (Red.), *Turismens paradokser: Turisme som utvikling og innvikling* (s. 267–300). Orkana Akademisk.
- Vinje, O. A. (1861). *Ferdaminne frå sumaren 1860*. Dølen.
- Ween, G. & Abram, S. (2012). The Norwegian Trekking Association: Trekking as constituting the nation. *Landscape Research*, 37(2), 155–171.
- Williams, D. R. (2001). Sustainability and public access to nature: Contesting the right to roam. *Journal of Sustainable Tourism*, 9(5), 361–371.
- Witoszek, N. (1998). *Fra Edda til økofilosofi. Norske naturmytologier*. Pax.
- Young, J. O. (2021). New objections to cultural appropriation in the arts. *British Journal of Aesthetics*, 61, 307–316.

